

УДК 001.63

Н. И. Вавилов и Т. Д. Лысенко: внедренческие альтернативы / А. В. Рычков // Вісник НТУ «ХП». Серія: Історія науки і техніки. – Х. : НТУ «ХП», 2013. – № 10 (984). – С. 115–124. – Бібліогр.: 12 назв.

Стаття присвячена розгляду поглядів М. І. Вавилова та Т. Д. Лисенка на проблеми організації впровадження досягнень науки у сільськогосподарське виробництво

Ключові слова: М. І. Вавилов, Т. Д. Лисенко, сільське господарство, науковий погляд, аграрна наука.

The article devoted to research of views of N. I. Vavilov and T. D. Lysenko on problems of organization of inculcation of scientific achievements in agriculture.

Keywords: N. I. Vavilov, T. D. Lysenko, agriculture, scientific view, agrarian science.

УДК 629.7(092)

В. С. САВЧУК, докт. іст. наук, проф. Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, Дніпропетровськ

О. О. ЧАПЛИЦЬ, інженер-програміст, здобувач ДП «КБ «Південне» ім. М. К. Янгеля, Дніпропетровськ

НАУКОВА БІОГРАФІЯ ВИДАТНОГО КОНСТРУКТОРА РАКЕТНО-КОСМІЧНОЇ ТЕХНІКИ В. М. КОВТУНЕНКА ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зібрана і розглянута найбільш повна на сьогодні історіографія життя і діяльності видатного діяча ракетно-космічної науки і техніки В. М. Ковтуненка. Зроблено висновок про необхідність подальшого вивчення його життєвого шляху і необхідність створення його наукової біографії, яка є актуальним предметом дослідження в історії ракетно-космічної науки і техніки.

Ключові слова: В. М. Ковтуненко, ракетно-космічна техніка, КБ «Південне», наукова біографія

Вступ. В'ячеслав Михайлович Ковтуненко – видатний вчений в галузі ракетно-космічної науки та техніки. У складі КБ «Південне» ім. М. К. Янгеля в м. Дніпропетровську він створив конструкторське бюро по космічним апаратам КБ-3, яке очолював як Головний конструктор з 1965 по 1977 роки, заклавши напрямок конверсії в ракетно-космічній техніці. З 1977 р. він був керівником НВО ім. С. А. Лавочкина в м. Москва і вніс неоціненний вклад у розвиток вітчизняної і світової космонавтики.

Його ім'я зустрічається в різних виданнях і статтях, присвячених розвитку вітчизняної аеродинаміки, ракетно-космічної техніки та космонавтики [1-20; 23-40]. Однак на питання, наскільки повно в історіографічній літературі представлені життя і діяльність цього вченого, відповіді важко, оскільки в історико-науковій літературі досі не проведено аналіз публікацій, присвячених В.М. Ковтуненко.

© В. С. Савчук, О. О. Чаплиць, 2013

Враховуючи вищесказане, **метою** даної роботи було комплексне дослідження історіографічних матеріалів, в яких би висвітлювалася біографія та творча діяльність відомого вченого і конструктора, а також визначення ступеня вивченості його життя і діяльності.

Проаналізовані історіографічні матеріали за часом написання можна розділити на два періоди. Перший період охоплює роки життя і діяльності В. М. Ковтуненка, тобто до 1995 р.; другий період – після смерті В. М. Ковтуненка і до сьогоднішнього часу (1995 – 2012 рр.).

У даній роботі розглядалися можливі історіографічні матеріали, які класифікувалися по групах: ювілейні публікації, монографії, енциклопедичні словники, інтернет-ресурси, статті та книги з історії розвитку вітчизняної космонавтики і ракетно-космічної техніки.

У першому періоді історіографічні праці, що стосуються життя і діяльності В.М. Ковтуненко, практично відсутні. Причина настільки скупої інформації про діячів ракетно-космічної галузі криється в тому, що в радянський період ця галузь була надто секретною та дізнатися про життя і діяльність творців ракетно-космічної техніки було досить складно. Довгий час Дніпропетровськ був «закритим» містом, та й саме підприємство КБ «Південне» ім. М. К. Янгеля також було секретним. Всі контакти із зарубіжними вченими проходили «під дахом» Академії наук СРСР або Дніпропетровського університету. Так, під час співробітництва з Індією за проектом першого індійського супутника «Аріабата» В'ячеслав Михайлович був керівником проекту в КБ «Південне», але був представлений для іноземців як професор Дніпропетровського державного університету, де керував науковим колективом, що займається аеродинамікою [1]. До першого періоду відноситься і книга В. Губарева «Аріабата», що вийшла в 1975 р. [2], де вперше детально описано радянсько-індійське співробітництво в рамках програми «Інтеркосмос», що принесло значні результати для обох сторін. Це одне з небагатьох радянських джерел про ключову роль в цьому співробітництві В. М. Ковтуненко – керівника проекту з радянської сторони і першого генерального директора програми «Інтеркосмос». Згадується також і знайомство В. М. Ковтуненка в Індії з видатним російським художником і філософом С.М. Реріхом, що послужило основою для більш глибокого дослідження цього питання в даній час у співпраці з науковцями ДП «КБ «Південне» ім. М.К. Янгеля [3].

Тільки з 90-х років ХХ сторіччя починає збільшуватися кількість публікацій про діячів ракетно-космічної галузі, досліджуватися життя вчених цього напрямку діяльності.

Після смерті В'ячеслава Михайловича розпочався новий етап публікацій про нього. Кілька публікацій, які стали початком дослідження біографії та творчого шляху В. М. Ковтуненко, вийшли в Україні [4] та Росії [5] після

його смерті в 1995 р., в тому числі і некролог [6]. В основному статті або замітки про талановитого вченого виходять в ювілейних виданнях тих підприємств і організацій, в яких він працював і викладав. Можна виділити основні джерела публікацій про В. М. Ковтуненка: КБ «Південне» ім. М. К. Янгеля, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, Інститут технічної механіки НАНУ і НКАУ, НВО ім. С. А. Лавочкина. Неоціненні статті про В'ячеслава Михайловича дослідників В. І. Драновського, С. М. Конохова, С. С. Кавеліна, В. П. Платонова, О. Г. Гомана, В. П. Басса, І. Л. Шевальова та інших.

Особливої уваги заслуговує низка публікацій у журналі «Технічна механіка», який видається на базі ІТМ НАНУ і НКАУ в Дніпропетровську. Так, в 2001 р. вийшов ювілейний номер журналу, присвячений 80-річчю з дня народження В'ячеслава Ковтуненка, в якому були відображена біографія та висвітлені різні сфери діяльності вченого і конструктора, більшою мірою дніпропетровського періоду [7 – 12]. У 2011 р. вийшов номер «Технічної механіки», присвячений 90-річному ювілею видатного вченого, який також містить публікації про його життя і діяльність в Дніпропетровську [13; 14]. Використовуючи архівні джерела та історіографічні матеріали, автори навели багато нових фактів щодо наукової діяльності відомого вченого. Ці номери цікаві тим, що, крім біографічних матеріалів, в них представлені технічні статті, написані вченими, які співпрацювали з В. М. Ковтуненко та розвивають його наукові розробки [15]. Найважливішим науковим посібником для них досі залишається монографія В. М. Ковтуненка, В. Ф. Камеко, Е. П. Яскевич «Аэродинамика орбитальных космических аппаратов» [16].

Потрібно сказати, що ім'я В'ячеслава Михайловича можна знайти у відомій енциклопедії А. І. Мелуа «Ракетная и космическая техника» [17], бібліографічних довідниках ДНУ ім. О. Гончара [18; 19], Великій Енциклопедії [20]. У Великій Радянській Енциклопедії [21] і в Радянському Енциклопедичному Словнику [22] інформація про В. М. Ковтуненко відсутня. Але, якщо самих публікацій про В. М. Ковтуненко, починаючи з 1995 р., стало видаватися значно більше, біографія і дитячі та юнацькі роки вченого були відображені в них все ж досить слабо. Як показав аналіз, довгий час ніяких додаткових досліджень його біографії не проводилося.

У 2011 р. в м. Москві в НВО ім. С. А. Лавочкина до 90-літнього ювілею вченого було видано монографію «Вячеслав Михайлович Ковтуненко» [23]. Вона найбільш повно відобразила біографію (на основі рукописної автобіографії вченого), становлення В'ячеслава Михайловича як вченого і конструктора ракетно-космічної техніки на Україні, роботу головним конструктором і потім генеральним конструктором НВО ім. С. А. Лавочкина в м. Москві. Але ж, звичайно, період життя в Москві та праці в НВО ім. С. А. Лавочкина відображений в цій книзі значно більше, ніж його період роботи в Україні. Цікавий такий факт біографії майбутнього вченого, що значно вплинув в дитинстві на його характер. В. М. Ковтуненко народився в

1921 р. в м. Енгельс (раніше Покровськ), який з 1924 по 1941 рр. був столицею Автономної Соціалістичної Республіки Німців Поволжя. У книзі розповідається про те, що «хотя из общего числа жителей немцев к тому времени осталось не более 10 тысяч, но у В.М. Ковтуненко на всю жизнь сохранились детские впечатления об их образцовой аккуратности и чистоплотности, организованности, четкости в исполнении порученного дела – к чему в дальнейшем он всегда стремился сам и всячески приветствовал такие качества у своих сослуживцев» [23]. Монографія багато ілюстрована фотографіями різних періодів життя і діяльності вченого, в тому числі і маловідомими.

Дуже цінними є спогади тих учених, хто працював безпосередньо з В.М. Ковтуненко, переймаючи досвід проектування. «Нас, молодых, профессор Ковтуненко учил: максимально упрощая технику, неизменно поднимайте ее коэффициент полезного действия, – розповідає В. І. Драновський, головний конструктор КБ космічних апаратів, член-кореспондент НАН України. – Такой подход к разработкам привел к блестящим результатам. Самое малочисленное в стране КБ космических аппаратов задавало тон в оригинальности разработок. Вспомним пример «Космической стрелы» с аэрогироскопической стабилизацией. Этой разработкой, не имеющей аналогов в мире, до сих пор восхищается инженерный мир. Это же КБ явилось автором унифицированных платформ, причем нескольких типов, что создало предпосылки для быстрого производства КА на единой базовой основе, но принципиально различающихся по целевым задачам. Это было новое слово в мировой практике космического производства» [24]. С. С. Кавелін, заступник головного конструктора КБ космічних апаратів: «Созданные на Днестре космические аппараты внесли огромный вклад в оборону страны. Под руководством В. М. Ковтуненко разработано несколько типов спутников абсолютно нового направления в оборонной технике, в том числе и космические аппараты обзорного и детального радиотехнического наблюдения («Целина-О» и «Целина-Д»), отмеченные высокими научными премиями страны. Как заботливая мать беспокоится о своих детях, Вячеслав Михайлович лелеял все, что касалось космических исследований. Он убедительно доказывал: будущее за космическими аппаратами – это и глобальная связь, и всеобъемлющая информация, наука и точный прогноз погоды, поиск природных ресурсов, навигация и военная разведка» [25].

В останні роки всі проекти, що мали науково-дослідний характер і реалізовані під керівництвом В.М. Ковтуненка, здійснювалися в рамках міжнародного співробітництва [26]. Після призначення у 1977 році генеральним конструктором НВО ім. С. А. Лавочкина В. М. Ковтуненко, використовуючи досвід діяльності в КБ «Південне», організував роботи по

створенню цілої гами космічних апаратів для дослідження Сонця і сонячно-земних зв'язків, Місяця і планет сонячної системи. З особливою яскравістю проявився його талант при розробці та реалізації проекту «Вега» («Венера – комета Галлея»), який отримав високу оцінку [27]. І. Л. Шевальов, головний спеціаліст ФДУП «НВО ім. С. А. Лавочкина», пише у своїй статті [28] про те, що «воистину новаторський шаг в практике космических исследований – сближение непилотируемого зонда с «блуждающим» небесным телом, механика движения которого на момент отправки к нему экспедиции была практически неизвестна – был совершен советской космонавтикой благодаря, прежде всего, совместным усилиям В. М. Ковтуненко и директора ИКИ АН СССР Р. З. Сагдева». За цей проект В. М. Ковтуненко був нагороджений орденом Леніна, співробітники підприємства удостоєні урядових нагород.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження виявило наступні факти:

- у радянський час публікацій про В.М. Ковтуненко виходило вкрай мало, незважаючи на його визнання як великого вченого і конструктора;
- життя і діяльність одного з найбільших учених вітчизняної науки і техніки В. М. Ковтуненко потребує подальшого більш глибокого дослідження;
- повна наукова біографія вченого ще не створена, що має стати предметом подальших досліджень історії техніки і моїх зокрема.

Список літератури: 1. В.Ковтуненко и Индия. Отношения через Космос. К 35-летию советско-индийского сотрудничества / [Пресняков В.Ф., Драновский В.И., Кавелин С.С., Попель А.М., Платонов В.П.] //58-й Интернациональный аэрокосмический конгресс. IAC-07-E4.4. – Индия, Хайдерабад, 2007. – с.1–13. 2. *Губарев В.* Ариабата / В. Губарев. – М.: Политиздат, 1975. 3. *Чаплиц О.А.* Научно-культурные связи КБ «Южное» им. М. К. Янгеля с Индией к 35-летию сотрудничества (1972-2007) / О. А. Чаплиц // Вісник Дніпропетровського університету. – 2007, № 9/2 – Серія Ракетно-космічна техніка, Випуск 11, том 2. – с.231 – 236. 4. *Кавелин С.* Жизнь, отданная космосу: (В.М.Ковтуненко, КБЮ) / С. Кавелин, С. Аверков // Деловая Украина. – 1995. – №75. – с.8. 5. *Шевалев И.Л.* Люди и судьбы /И.Л. Шевалев //Новости космонавтики. – №14. – 1995г. 6. *Кавелин С.* Умер лидер у нас. Вот такая беда...(некролог В.М.Ковтуненко – ракетостроителю ЮМЗ) / С. Кавелин // Днепр вечерний. – 1995. – 26 июля. – с.2. 7. *Басс В.П.* Ковтуненко В.М. – заведующий отделом аэрогазодинамики ИТМ НАН Украины и НКА Украины / В.П. Басс // Техническая механика. – №1. – 2001. – с.186-188. 8. *Васильев В.Г.* В.М. Ковтуненко: вклад в развитие науки /В.Г. Васильев, В.А. Пашенко //Техническая механика. – №1. – 2001. – с. 185-186. 9. *Вячеслав Михайлович Ковтуненко (1921-1995)*// Редколлегия журнала «Техническая механика». – №1. – 2001. – с.3-4. 10. *Гоман О.Г.* В.М. Ковтуненко – профессор и заведующий кафедрой аэрогидромеханики Днепропетровского госуниверситета / О. Г. Гоман // Техническая механика. – №1. – 2001. – с. 188-189. 11. *Конюхов С.Н.* Ученый, творец, энтузиаст / С. Н. Конюхов // Техническая механика. – №1. – 2001. – с. 181-184. 12. *Ханин И.Г.* Вячеслав Михайлович Ковтуненко и Калуга – космическая/ И. Г. Ханин// Техническая механика. – №1. – 2001. – с.189-194. 13. *Вячеслав Михайлович Ковтуненко (1921-1995)*// Редколлегия журнала «Техническая механика». – №3. – 2011. – с.3-6. 14. *Гоман О. Г.* В. М. Ковтуненко – выдающийся ученый в области космонавтики (к 90-летию со дня рождения) / О. Г. Гоман // Техническая механика. – №3. – 2011. с.7-10. 15. *Тимошенко В. И.* О численных исследованиях в ИТМ НАНУ и НКАУ сверхзвукового обтекания тел с крыльями переменной стреловидности /В.И. Тимошенко, В. П. Галинский// Техническая механика. – №3. – 2011. – с.11-22. 16. *Аэродинамика орбитальных*

космических аппаратов/ [Ковтуненко В.М., Камеко В.Ф., Яскевич Э.П.] //Киев. – 1977. – 156с. **16. Мелуа А.И.** Ракетная и космическая техника. Под ред. проф. В.В. Панова/ А. И. Мелуа // М.; СПб.: Изд-во «Гуманистика». – 2003. – 752с. – с.279. **17. Професори** Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Бібліографічний довідник. Голова редкол. проф. М. В. Поляков. – 2-е вид., перероб. і доп.// Д.: Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2008. – 596с. **18. Славетные** сузір'я окриленіх університетом. Нариси// Дн-ськ, вид-во ДНУ, 2008. С.118-123. **19. Большая** Энциклопедия в 62 томах// М., 2006. – Т.22. – 592 с. **20. Большая** Советская Энциклопедия// М., 1973. – Т.12. **21. Советский** Энциклопедический словарь // М., – 1979. – 1600 с. **22. Вячеслав** Михайлович Ковтуненко// НПО им. С.А. Лавочкина. – 2011. – 160с. **23. Драновский В.И.** 25 лет без В.М. Ковтуненко по его пути/ В.И. Драновский // Конструктор №11 (674). – 2001 г. **24. Платонов В.П.** Вячеслав Ковтуненко. Притяжение космоса. – «Южное созвездие». Кн.1.: Главные и генеральные / В. П. Платонов // Д.: Проспект. – 2008. – с. 281-306. **25. Платонов В.П.** Планета Ковтуненко / В. П. Платонов // «Зеркало недели», № 13 (541) 9 апреля 2005 г., с.13. **26. Кавелин С.С.** Главное дело жизни / С.С. Кавелин// Космічна наука і технологія. – 1996. – Т. 2. – № 3-4, с. 102-103. **27. Шевалев И.Л.** НПО им. С.А.Лавочкина и В. М. Ковтуненко: пересечение судеб, давшее новый импульс развитию отечественной беспилотной космонавтики/ И.Л. Шевалев// Вестник ФГУП «НПО им. С.А. Лавочкина». – № 4. – 2011. – с.8-21. **28. Гоман О. Г.** В.М. Ковтуненко – выдающийся ученый и конструктор ракетно-космической техники / О. Г. Гоман // Дніпропетровський ун-т: Вісник. – 2011. – Т.19. – №5 (Сер. Механіка.-Вип. 15.Т.1). – с. 3-7. **29. Дегтярев А.В.** Ковтуненко Вячеслав Михайлович – ученый, творец, энтузиаст/ А.В. Дегтярев, С.С. Кавелин// Вестник ФГУП «НПО им. С.А. Лавочкина». – №4. – 2011. с.3 8. **30. Интернет-ресурс:** http://epizodsspace.airbase.ru/bibl/ziv/2001/_6kovtunenکو. html **31. Шевалев И. Л.** Вячеслав Михайлович Ковтуненко (к 80-летию со дня рождения)/ И.Л. Шевалев// «Земля и Вселенная». – №6. – 2001г. – с. 38-43. **32. Конструкторское** бюро космических аппаратов, комплексов и систем КБ-3. Краткий очерк становления и развития// Днепропетровск, КБ «Южное». – 2003. – 302 с. **33. Призваны** временем. От противостояния к международному сотрудничеству. Под общ. ред. С.Н. Коноховы// Днепропетровск: Арт-Пресс, 2004. – 768 с. **34. Комплекс 1** (головной проектный комплекс по разработке боевых и космических ракетных комплексов ГП «КБ «Южное»)/ Днепропетровск, КБ «Южное». – 2012г. **35. Мошнеев А.** От стратегических ракет к межпланетным комплексам (к 90-летию со дня рождения В.М. Ковтуненко)/ А. Мошнеев, И. Шевалев// Новости космонавтики. – №10. –2011г. **36. Видатний** учений і конструктор// Редколегія газети «Дніпропетровський університет». – №4 (2887) від 17.04.2012р. **37. Санін Ф. П.** О Ковтуненко Вячеславе Михайловиче (воспоминания) / Ф. П. Санін // личный архив, 2011г. **38. Шевалев И. Л.** Памяти Вячеслава Михайловича Ковтуненко / И. Л. Шевалев // Космонавтика и ракетостроение, ЦНИИМаш. – №3. –1996г. **39. «...На пыльных** тропинках далеких планет// Конструктор. –№11 (674). – 2001г. **40. Кавелин С.** Ученый, энтузиаст, творец (к 85-летию со дня рождения В. М. Ковтуненко)/ С. Кавелин// Конструктор. – №13. – 2006г.

Надійшла до редколегії 03.10.2012

УДК 629.7(092)

Наукова біографія видатного конструктора ракетно-космічної техніки В. М. Ковтуненка як предмет дослідження / В. С. Савчук, О. О. Чаплиць // Вісник НТУ «ХП». Серія: Історія науки і техніки. – Х. : НТУ «ХП», 2013. – № 10 (984). – С. 124–130. – Бібліогр.: 40 назв.

Собрана и рассмотрена наиболее полная на сегодня историография жизни и деятельности выдающегося деятеля ракетно-космической науки и техники В. М. Ковтуненко. Сделан вывод о необходимости дальнейшего изучения его жизненного пути и необходимости создания его научной биографии, выступающей как актуальный предмет исследования в истории ракетно-космической техники.

Ключевые слова: В. М. Ковтуненко, ракетно-космическая техника, КБ «Южное», научная биография

Collected and considered is the most complete presently historiography of life and activity of the outstanding figure of rocket and space science and technology, V. M. Kovtunenکو. It is concluded that the need for further studies of his life and his scientific biography is a topical issue of research of the history of space rocketry.

Keywords: V. M. Kovtunenکو, space-rocket technique, designer bureau «Yugnoye», scientific biography.

УДК 929.000.656 19/20 (Тімонов)

Л. М. СОЛОВЙОВА, пошукач Державного економіко-Технологічного університету транспорту, Київ

РОЛЬ В.С. ТІМОНОВА В РОЗВИТКУ ГІДРОТЕХНІКИ ВІЛЬНИХ РІК РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті висвітлюється роль інженера-гідротехніка В.С. Тімонова у розвитку вітчизняної гідротехніки вільних рік Російської імперії. Особлива увага акцентується на внеску В.С. Тімонова в розвиток вчення про руслові процеси. Характеризуються три періоди розвитку досліджень з гідротехніки вільних рік.

Ключові слова: В. С Тімонов, гідротехніка, руслові процеси, водні шляхи, судноплавство.

Вступ. Видатний вітчизняний інженер-гідротехнік В. С. Тімонов (1862-1936) володів фундаментальними знаннями в усіх галузях гідротехнічного будівництва. Жоден великий проект у галузі техніки не відбувалося без його дієвої участі. Йому належить ініціатива постановки низки великих будівництв, здійснення яких стало можливим лише пізніше, в радянські часи: це використання Дніпровських порогів, сполучення Білого моря з Балтійським, будівництво острівного порту в гирлі Волги тощо [1-3].

Метою статті є дослідження значення наукового доробку В. С. Тімонова в розвитку гідротехніки. У багатьох технічних починаннях В. С. Тімонов брав безпосередню участь. Він виконував роботи на будівництві порту в Лібаві (Лієпая) [4], де здійснив перші на Балтійському морі роботи зі спорудження молів із масивів. Під його керівництвом були побудовані мости у Твері і Нижньому Новгороді [5]. В.С. Тімонов досліджував руслові процеси Дніпра, Дону, Волги і берегів Тихого океану. Власне він розробив проект облаштування вільного шляху через Дніпровські пороги, а у 1894 р. провів дослідні роботи на одному з них. Йому належить також честь обрання місця, на якому було побудовано місто Владивосток з його чудовою бухтою «Золотий ріг» [6]. В. С. Тімонов вперше запропонував оригінальний метод докорінного покращення судноплавних умов великих рік шляхом поглиблення їхнього дна. Цим способом було створено на Волзі фарватер з певною глибиною, завдяки чому були досягнуті значні економічні вигоди.

© Л. М. Соловйова, 2013